

А. МАСЛОВ.

## Урд ямаран бääсмб

1917 джилд февраль сард Арäсэд болсн революцин туск зäнэг мана хальмгин теегүр, шулугъар зäнэг авдг арсг уга болсн учрар, орс улс бääсн селäдүдт-дорхнй икär оратдж тарсн болдг. Ори-нуттг хаана йосн хольврснй нургьлдж хоша бääсн орс селäдин äмтнäs соньсгдсн билä. Тер цагт фронтас гертän ирсн салдсмуд Арäсэд болджах үүлдврн шин зäнэг авч ирэд, таньдг боли иньг-амрг хальмгудтан келдг билä. Нургьлдж ним кевär революцин зäнэг хальмг газрар тарсн болдг.

Хальмгт тингхд кодлмшц боли революцин сүзг авсн үргъульта-эрдмтä улс тату болсн учрар, февральск революцла хальмгуд оратдж ханьцв. Тер цагт угата олн-äмтнд февральск революцин тускар сäänär ухалдж, революцин гол-ухагъинь эврän

медж авсн деерän, олн-äмтнд цäälгьдж, цаглань демократическ революцин тугиг өргдж, цуг угата олн-äмтнд дөнй болх седвэртä, улсмудар хаана йосна представительмүдиг уга кедж, йос гартан авхд нөкд болх улс манд уга билä. Иим учр бääснд февральск революц болсна хбн зärm улусмудар, үлгүрнй, Багъ-Цоохра боли Эрктнä улусмудт зөвär удан өмнк кевтän Чукалин боли Елин гидг хойр улусин зäк-рächр эврänнй сөбвнэгүдтäгъән зäкрдж бääсмн.

1917 джилин март сард Ääдрхн балгьснд тогтсн, баячудин йос харсджах цаг зуурин гуврин күцäгч комитет, тер цагт Ääдрхнä медлд орджасн хальмг äмтнд „тус үзүлхмн“ гисн мекин ухагъар, 1917 джилин март сарин хуучар цуг хальмг äмтнä „представительмүдин“ хург

гидж нойн-зäаснй; ик байн боли гелнэгүд улсас дуглрсн хург(съезд) кесмн. Эн хург деер хальмг олн-äмт гардх централнй күцäгч комитет бүрдäгдлä. Тер централнй күцäгч комитетин толгъачд хальмгин ах зäкрäch— Ääдрхнä губернаторин дарук статский советник Криштафович тавгдлä, чледүдтнй орицхаснй нойдуд: Данзан Тундутов, Темир Тюмень, зäасн-гүд: Бадма - Ара Шонхоров, Балта Сарангов, нань чигн улс. Эн шин йосна иим төрмүд тавгдлä: улусмудар боли äм-гүдär баячудас боли теднä итклтä улсас күцäгч комитетс бүрдäх, хальмг газрар кегдджäх цуг керг-төрмүдин Ääдрхнä гуврин күцäгч комитетин зааврмудла харгьулдж, гүунлä зөвшäлтäгъär кех. Арäсän Цаг зуурин правительствин шишлнй уполномочен комиссарин гардврт бääх. Дөрвн джилин дäänä аюлар болсн äмтнä түрү боли харгьнллгьн, нань чигн дегд му бääдлмүдин туск төрмүд хургин күүндврт орсн уга.

Мел цугъар хуучн кевтän үлдв. Эгл хар äмтнäs нег чигн күн тер централнй йосна органд орсн уга билä. Хальмгин ах-лам Балдна Чимд хуртг орсн улст, йосна органд нег чигн „шулм“ орулхм. Биш гисн зäкргь өгсн болдг. Шулм гиснй тер цагт шаджна өмнäs ноолда кедг хальмгин багъчуд бääсмн. Тигäd хуучна йос харсджах „правительств“ угата äмтнд шинäs сән юм үзүлшгөгъинь медчкäd, энүнд дурго болад, баячудин газринй күчär буладж авцхав. 1917 джилин апрель сарин хуучар, Багъ—Дөрвдä нойн Тундутовин боли Хошуда нойн Тюменä сән хадлгьта, мал хәрүлхд сән газринй буладж авла.

Хальмг äмтнä дурго боллгьн өдр-сө ирвäs өсäd бääхлä, правительств аргъ уга болад, дакад бас äмт меклхин ухагъар, 1917 джилин июль сарин хуучар хальмг олн-äмтнä „представительмүдин“ хург хурала. Эн хуртг өмнк кевтän бас угата улсас күн шиндгдсн биш. Хальмг угата

äмтнä бääдл-джиргьл ясхин ормд эн хург деерän иим тогтаврмуд батлла: негдвär болхла, нойдуд, зäаснэгүд боли баячуд äärmд өгчäsн мөрдүдин үн икдүлти гидж Цаг-зуурин правительствäs сурх, хойрдвар болхла, хальмг äмтнд цугтаднй йос суньгьлгьна зөв өглгьнä цагнй ирäd уга боли нам керг уга гидж Цаг-зуурин правительствд суньгьг цоксн болдг. Эн хург деер централнй күцäгч комитет суньгьгдлä, энүнд өмнк улснй үлдäд, тедн деер хальмгин интеллигенцäs хәрсац Байна Сандж толгъачта цбн күн орсн болдг.

Хальмгиг онц эзлхин боли Ääдрхнä гуврин үлмägъäs гархин төлä, хальмгин толгъачнр, Байна Санджин седвärär Хальмг таньгъчиг салу таньгъчд гаргьтха гидж Цаг-зуурин правительствäs сурсн болдг. Эн төрär правительствүр харсац Байна Сандж олад, сән хәрү авла. 1917 джилин зунар хальмг олн-äмтнä теегин таньгъч бүрдäгдлä.